

ХУЛОСАИ КОМИССИЯИ ТАШХИСИ

шурои диссертациони 6D. KOA – 037-и назди МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» оид ба диссертатсияи Ҳомидова Ш.М. дар мавзӯи «Ҳавзаи адабии Хучанд дар нимаи дуҷуми асри XVIII – аввали асри XX» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D021400 – Адабиётшиносӣ (6D021403 – Таърихи адабиёт. Равобити адабӣ). – Хучанд, 2022. – 189 с.

Комиссияи ташхиси шурои диссертациони 6D. KOA – 037-и назди МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» дар ҳайъати раис Ғафурова Умеда Абдуллоевна – доктори илми филология, профессор, узви шурои диссертационӣ, аъзоён Файзуллоев Неъматҷон – доктори илми филология, профессор, узви шурои диссертационӣ, Насриддинов Фаҳриддин Абдулманнонович – доктори илми филология, узви шурои диссертационӣ оид ба қабул намудани диссертатсияи Ҳомидова Шамсия Мирзорустамовна дар мавзӯи «Ҳавзаи адабии Хучанд дар нимаи дуҷуми асри XVIII – аввали асри XX» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D021400 – Адабиётшиносӣ (6D021403 – Таърихи адабиёт. Равобити адабӣ) барои ҳимоя ва муайян кардани рӯзи ҳимоя.

Рисола дар кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» ба иҷро расида, бо иштироки устодону аъзоён дар ҷаласаи васеи кафедраи номбурда (протоколи № 9 аз 23.04.2021) муҳокима карда шудааст.

Рисолаи докторант Ҳомидова Шамсия Мирзорустамовна ба баррасии муҳимтарин вежагиҳои ашъори суханварони ҳавзаи адабии Хучанд, вазъи адабӣ, анъанаҳои шеъри классикии тоҷикӣ ва ҷойгоҳи шуарои ин аҳд дар рушди шеъри тоҷикии нимаи дуҷуми асри XVIII то ибтидои асри XX бахшида шуда, дар он масъалаҳои мавзӯ ва мундариҷаи ашъори шуаро, ривҷи адабиёти дузабона, мақоми бонувони суханвар, таҳаввули жанрҳои адабӣ, ҷараёну мактабҳо, падидаҳои «шеъри нав», поэтикаи ашъори шоирони ҳавзаи мазкур мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Докторант ҳангоми пажӯҳиши рисола аз усулҳо ва равишҳои шарҳу таҳлили матн, омориву тавсифӣ, муқоисавӣ-таърихӣ истифода намудааст.

Ҳадафи асосии пажӯҳиши рисола нишон додани таҳқиқи мухтасари авзои адабии Хучанд дар нимаи дуҷуми асри XVIII – ибтидои асри XX буда, ҷойгоҳи шуарои ин аҳд дар адабиёти тоҷик ва осори эшон баррасӣ шудааст. Ҳамчунин, заминаҳои зухур ва инкишофи муҳимтарин ҷараёнҳои адабии давр, идомаи суннатҳои шеъри классикии форсии тоҷикӣ, аз ҷумла идомаи суннатҳои

адабии Бедил ва пайравони ӯ, шеваи бозгашти адабӣ ва унсурҳои он дар осори шуарои мавриди таҳқиқ, ҷараёни адабиёти дузабона, баррасии мавзӯ, мундариҷа ва таркиби мероси адабии шоирон, пажӯҳише дар сабки таълиф ва вежагиҳои хунарии ашъори шуарои хучандӣ, рушди анвои шеъри форсӣ-тоҷикӣ ва идомаи суннатҳои насри классикӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд.

Ҳамчунин рисола баъзе тавсияҳоро оид ба омӯхтани шоирони ношинохтаву муаррифинашуда ва дар ин замина такмил додани «Тазкираи шуарои Хучанд»-и профессор А.Насриддин ва таҳияву тадвини осори шуаро аз нусхаҳои хаттии дастрасшударо дарбар мегирад.

Диссертатсияи Ҳомидова Ш.М. аз муқаддима, се боб, ёздаҳ фасл, хулоса ва феҳристи сарчашмаҳову осори таҳқиқӣ, иборат буда, 189 саҳифаро дарбар гирифтааст.

Дар муқаддима оид ба мубрамии мавзуи таҳқиқот, дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ, робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ, мақсад, вазифа, объект, мавзӯ, асосҳои назариявӣ, пойгоҳ ва навгонии илмии таҳқиқот, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ ва дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот, мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ, навгонӣ, саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот, тасвиб ба амалисозии натиҷаҳои диссертатсия, интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия ва сохтору ҳаҷми он маълумот дода шудааст.

Боби аввали диссертатсия **«Муҳити илмиву адабӣ ва фарҳангии Мовароуннаҳр аз нимаи дуюми асри XVIII то ибтидои асри XX»** унвон дошта, муҳимтарин матлабҳои он дар чор фасл баррасӣ ва таҳқиқ шудаанд. Фасли аввали боби мазкур **«Ҳаёти адабии Мовароуннаҳр аз нимаи дуюми асри XVIII то ибтидои асри XX ва сарчашмашиносии омӯзиши он»** ном дошта, докторант бо таъкиди он ки роҷеъ ба вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии ин давра пажӯҳишҳои ҷудоғонае аз ҷониби донишмандони муаррих ва адабиётшиносони номвар ба анҷом расидааст, бештар талош намудааст, ки ба ҳаёти адабии ин давра тавачҷуҳ зоҳир намояд. Дар навбати аввал, сарчашмаҳои омӯзиши адабиёти ин давраро ба сурати тазкира, дафтари баёз, девонҳову феҳристҳо муқаррар намуда, дар ҷараёни пажӯҳиш чанд нусхаи хаттии девон ва баёзҳои дорои аҳаммияти муҳим барои адабиёти ин давраро муаррифӣ намудааст. Шоироне ҳамчун, Мунирхон Муинзодаи Хучандӣ аз «Намунаи адабиёти тоҷик»-и С.Айнӣ, Ҳумулии Хучандӣ ва Бибиҳидоят аз «Ҳафт сутуни симин» ва «Тазкираи шоирони авлодӣ»-и М.Ҳомидзода, Қутбинисо, ки бар асоси мусаввадаҳои муаллиф гирдоварӣ ва баргардон шудаанд, Ғозии Хучандӣ аз феҳристи АМИ Тоҷикистон ва Муҳаммад Султон Абдуллоҳи Маъсумии Хучандӣ муаррифӣ шудаанд, ки ному намунаи осорашон дар тазкираҳои марбут ба шуарои ҳавзаи адабии Хучанд зикру дарҷ наёфтаанд.

Бо сабаби он ки муҳити адабии Хучанд дар ин давраи таърихӣ иртиботи бештар ба муҳити адабии хонигарии Хӯқанд дошт, диссертант бештар осори адабии даврони ҳукмронии Амир Умархонро, ки барои инкишофи адабиёт нақши муассир гузошта буд, ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Фасли дуюми ин боб «**Мавзӯ, муҳтаво ва ғояҳои асосии эҷодиёти шоирони ҳавзаи Хучанд**» ном дошта, дар он муҳимтарин мавзуоти адабиёти давр дар чанд бахш тасниф ва шарҳу тафсир ёфтаанд. Бино ба таъкиди докторант дар баробари идомадиҳии анъанаи баёни муҳимтарин мавзуоти роиҷ дар адабиёти гузашта, аз ҷумла ишқ дар ғазал шуарои Хучанд ба эҷоди ашъори мадҳӣ, танқидӣ, иҷтимоӣ, васфи зодгоҳ, сӯгномаҳо ва амсоли ин муваффақ шудаанд ва ба ин васила доманаи мавзуии шеърӣ замони хешро тавсеа додаанд.

Дар фаслҳои дигари боби аввал – «**Ривоҷи адабиёти дузабона**» ва «**Мақоми бонувони суханвар дар инкишофи адабиёти давр**» ҳаллу фасл шуда, аз рӯи нишондоди диссертант дар ин давра 9 бонуи суханвар зиндагӣ ва фаъолият намудааст, ки аз ин теъдод 1 нафар – Қутбинисо ҳамчун чехраи нав муаррифӣ шудааст.

«**Таҳаввули жанрҳои адабӣ**» унвони боби дуюми диссертатсия буда, дар он ҳамаи жанрҳои адабӣ шуруъ аз фардбайту рубоӣ то ғазалу қитъа, мухаммасу мусаддас, қасидаву маснавӣ ва осори насрӣ дар заминаи се фасл баррасӣ ёфтааст. Фасли аввал – «**Жанрҳои хурди ғиноӣ**» унвон дошта, хусусиятҳои жанрии ғазал, рубоӣ, қитъа, мустазоду фард баррасӣ ёфтаанд. Бино ба таъкиди докторант шуарои Хучанд дар навъҳои гуногуни шеърӣ ҳунару маҳорати хешро нишон дода, дар густариши жанрҳои маъмули давр саҳми хешро гузоштаанд. Аз ҷумла, яке аз шоирони соҳибдевони ин давр Нозили Хучандӣ дар таълифи рубоӣи ирсоли масал ибтикороте намудааст. Зиёда аз 40% рубоӣи шоир тавассути зарбулмасал ва мақолҳо таълиф ёфтаанд.

Фасли дуюми ин боб, «**Жанрҳои бузурги ғиноӣ**» унвон дошта, хусусиятҳои жанрии қасида, мухаммас, мусаддас, тарҷеъбанд ва баҳри тавил шарҳу баррасӣ ёфтаанд.

Дар диссертатсия қайд гардидааст, ки яке аз жанрҳои бузургу маъмули давр – қасида дар аҳди мазкур хусусияти мадеҳиявии худро, ки қаблан ҳамчун ҳадя ба шоҳ таълиф меёфт, аз даст надода, баробари ин, дар мазмун ва мундариҷаи он дигаргунӣ – тавсифи мактабҳои усули нав, муноҷот бо Худо, муомалаҳои ҳасбиҳолӣ, инсон ва инсонгароӣ ва ғайра қой ёфтаанд. Бино ба таъкиди диссертант дар байни осори шоирони давр қасидаи «Бурҳони Асирӣ» ё «Одамият чист?», ки дорои мазмуни баланди маърифативу ахлоқист, қойгоҳи махсус дошта, муҳтавои қасидаро инсони комил ва шинохти он, одаму одамгарӣ, дарки мақому манзалати одам дар ҷомеа дарбар мегирад.

Дар фасли сеюми ин боб – «**Анвои дигари адабии манзум ва мансур**» маснавӣ ва таълифоти мансур ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд.

Диссертант таъкид намудааст, ки шуарои ҳавзаи адабии Хучанд дар эҷоди маснавӣ маҳорати хуб дошта, анъанаи дostonсароии классикиро идома бахшидаанд, ки намунаҳои беҳтарини онро аз ашъори Шӯхӣ, Нозил, Файёз ва Тошхоҷа Асирӣ метавон мушоҳида кард.

Баробари ин ба миён омадани чараёни маорифпарварӣ тамоми унсурҳои шакливу мазмунии маснавиро бетағйир намондааст. Бино ба таъкиди диссертант маснавиҳои шоирони ибтидои асри XX ҳатто аз маснавиҳои шоирони асри XIX тафовут дорад. Докторант барои тасдиқи андешааш аз маснавиҳои «Миръоти ибрат», «Анҷумани арвоҳ»-и Аҷзӣ ва «Тимсол»-и Асирӣ, ки намунаи расотарин ва беҳтарини жанри маснавии типӣ маорифпарварӣ ба ҳисоб мераванд, ёдоварӣ намудааст.

Файёз низ дар таълифи маснавӣ аз шоирони муваффақи ҳавзаи адабии Хучанд буда, бино ба маълумоти докторант миёни маснавиҳояш маснавии «Хоб дидани Файёз Фирдавсӣ»-ро мавқеи калон дорад. Ин маснавӣ ҳамчун манзума аз ҷиҳати бандубаст ва сохтор ҷолиб буда, онро метавон шарҳи як байти Ҳакими Тӯс номид, ки шоир дар заминаи таълифи он муваффақ ба нигориши як шарҳи манзум шудааст.

Дар мавриди идомаи насри классикӣ бошад, докторант қайд намудааст, ки аз миёни шоирони сарзамини Хучанд аз Тоҷири Хучандӣ насри таърихӣ ва Муҳаммад Султон Абдуллоҳи Маъсуми Хучандии Маккӣ, ки бештар ба навиштани осори насри динӣ ва ирфонӣ маъруф будааст, чанд рисола бахшида ба шарҳи масоили динӣ боқӣ мондааст.

Дар ҳулосаи ин боб докторант қайд намудааст, ки дар эҷодиёти шоирони ин давра муҳимтарин жанрҳои адабӣ, чун ғазал, рубоӣ, қитъа, қасида, мухаммас, мусаддас, маснавӣ ва монанди ин дар осори шоирони муҳити адабии Хучанд маъмул буда, онҳо аксари анвои шеърӣ суннатиро бо ҳамон вежагиҳои хос идома додаанд.

Боби сеюми рисола «**Хусусиятҳои поэтикии ашъори суханварони ҳавзаи адабии Хучанд**» ном дошта, муҳимтарин нуктаҳои меҳварии он дар чор фасл баён шудаанд. Фасли аввали ин боб «**Таъсири поэтикаи шеъри Бедил ба шоирони ҳавзаи адабии Хучанд**» ном дорад. Бино ба иттилои докторант баррасии масоили сабкии ғазал як андоза мушкилӣ эҷод мекунад. Барои он ки шоирон асосан ба ду сабк – ироқӣ ва ҳиндӣ пайравӣ карда бошанд ҳам, асоси ин гароишро бар шеъри ду шоир – Ҳофиз ва Бедил ниҳодаанд.

Дар эҷодиёти шуарои мавриди таҳқиқ як навъ омезиши ду сабки адабӣ – тарзи баёни шуарои асрҳои XIII-XIV ва сабки ҳиндию равияи бедилӣ ба назар мерасад, ки ин гузариш аз як сабк ба сабки дигарро бозгӯӣ мекунад.

Докторант муҳимтарин шеваҳои таъсирпазирии шоирони давр аз Бедилро дар чанд нукта – *Таъсири шакли шеър (қофияву радиф ва вазн), таъсири сабк ва тарзи баён (корбурди образҳои шоирона), истиқбол аз шеваи маъниофаринӣ ва тазмини шуаро ба ашъори Бедил* дастабандӣ намуда, андешаҳои бо овардани порчаҳои шеърӣ аз ашъори шуарои мавриди таҳқиқ асоснок намудааст.

Фасли дуюми ин боб «**Баррасии чараёни бозгашти адабӣ ҳамчун падидаи ҳунарий**» унвон дошта, диссертант пайравҳои шуарои мавриди таҳқиқро аз рӯйи маъно, тазмин ва шакл (вазну қофияи ҳамгун) баррасӣ намудааст. Ба ғазалиёт ва услуби шеъри Ҳофиз то чӣ андоза ҳусни таваҷҷуҳ доштани шуарои мавриди таҳқиқро диссертант аз ғазал, мухаммас ва дигар анвои шеърӣ мушоҳида намуда, андешаҳои бо овардани намунаҳо аз ашъори шоирон тасдиқ намудааст.

Ҳамчунин, диссертант дар ин фасл истиқболи шуарои мавриди таҳқиқро аз Саъдӣ, Камол, Ҷомӣ ва Амир Умархон низ бо овардани порчаҳои шеърӣ асоснок намудааст.

Фасли сеюми ин боб «**Заминаҳои зухури падидаҳои шеъри нав**» ном дошта, диссертант ҳини баррасии ин фасл ибраз меорад, ки дар баробари мавҷудияти чараёнҳои адабии мактаби пайравони Бедил ва бозгашти адабӣ дар ин давра тозагӣ аз ҳар ҷиҳат ба ҷашм мерасанд, ки гурӯҳе аз донишмандон бо назардошти унсурҳои шаклӣ ва мухтавоӣ заминаҳои пайдоиши шеъри навро аз ҳамин давра муқаррар кардаанд. Бино ба таъкиди диссертант дар ташаккули таҳаввул, ҳамчунин, падидаҳои тозаии адабӣ, мазмун ва мундариҷаи ғоявии ашъори шоирони давр таъсири маҳфилҳои адабӣ назаррас буда, суҳбату мушовараҳои хонаводагӣ мадрасавии Аҳмади Дониш ва Садри Зиё мавқеи ҷудогонаеро соҳиб мебошад, ки барои шаклгирӣ равияҳои тозаии адабӣ, хосатан, барои ташаккули сабки тоза дар эҷодиёти Садриддин Айнӣ, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Абдулвоҳиди Мунзим ва дигарон нақши муассир дошт.

Ҳомидова Ш. омилҳои пайдоиши «шеъри нав»-ро дастабандӣ намуда, роҳ ёфтани образҳои нав, вожа ва мафҳумҳои русиву аврупоӣ дар шеър, корбурди истилоҳоти одиву омиёна, таълифи ашъори ватандӯстӣ, бозтоби афкори маорифпарварӣ ва сурудани шеърҳои тарғибкунандаи илму дониши замони навро омилҳои пайдоиши шеъри нав номида, андешаҳои бо овардани порчаҳои шеърӣ исбот намудааст.

Фасли чоруми боби мазкур «**Вежагӣҳои ҳунарий ва шеваҳои корбурди саноеи бадеӣ**» ном дошта, бино ба маълумоти диссертант шоирон барои ороиши суҳан ва таъмини назокату балоғати калом аз муҳимтарин санъатҳои

бадеии лафзӣ ва маънавӣ, чун талмех, ташбех, истиора, тамсил, тачнису муболиға, сифатчинӣ ва амсоли ин моҳирона истифода намудаанд.

Дар **хулосаи** диссертатсия натиҷа ва бардоштҳои муҳаққиқ дар доираи 15 банд оварда шуда, як қисмати муҳимми онро пешниҳодҳо дарбар мегирад. Пешниҳодҳо дар заминаи ҷусторҳои докторант асос ёфта, чанд тан аз шоирон ва мероси адабии онҳо дар асоси нусхаҳои хаттии девони онҳо, инчунин баёзҳо, феҳристҳо пайдо шудаанд, ки бори аввал муаррифӣ ва маҳсули эҷодашон ба риштаи таҳқиқ кашида мешаванд. Ҳамин тавр, диссертант аз ӯҳдаи иҷрои вазифаҳои дар назди хеш гузошта ба хубӣ баромадааст.

Автореферат ва мақолаҳои дарҷгардидаи докторант мазмун ва муҳтавои асосии диссертатсияи мазкурро ифода менамоянд.

Дар баробари комёбиҳо дар диссертатсия баъзе норасоӣҳо ба назар расиданд. Аз ҷумла, фаслҳои яқум ва дуюми боби дуюми диссертатсия хулосаи мушаххас надоранд, чанде аз мисолҳои автореферат ба забони русӣ тарҷума нашудаанд.

Эродҳои мазкур арзиши илмии диссертатсияро кам намеkunанд ва ислоҳшавандаанд.

Дар маҷмӯъ, метавон хулоса кард, ки мавзӯ, муҳтавои диссертатсия ва автореферат ба шиносномаи ихтисоси шурои дифои барои ҳимоя пешниҳодшуда мувофиқ буда, эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ба таври мукамал дар 12 мақолаи илмӣ (аз ҷумла, 4 мақола дар маҷаллаҳои дар қайди КОА буда) интишор ёфтааст, ҳамчунин эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот дар конференсияҳои байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва вилоятиву донишгоҳӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Кори диссертатсионии Ҳомидова Шамсия Мирзорустамовна дар мавзуи «Ҳавзаи адабии Хучанд дар нимаи дуюми асри XVIII – аввали асри XX» кори анҷомёфта буда, аз ҷиҳати мазмуну муҳтаво, наоварии таҳқиқ ва аҳаммияти илмиву амалиаш ҷавобгӯ ба талаботи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавриди диссертатсияҳои номзадӣ мебошад ва онро барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D021400 – Адабиётшиносӣ (6D021403 – Таърихи адабиёт. Равобити адабӣ) метавон пешниҳод намуд.

1. Комиссияи таҳхис муҳаққиқони зеринро ба ҳайси муқарризи расмӣ пешниҳод менамояд:

Муқарризи расмӣ аввал – доктори илми филология, профессор, ректори МДТ-и «Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода» **Низомӣ Муҳриддин Зайниддин**

Муқарризи расмӣ дуҷум – номзади илми филология, директори нашриёти «Дабир»-и Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон **Охунҷонова Нурихон Раҳматовна**

Муассисаи тақриздиханда – МДТ-и «Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни»

2. Барои нашри эълон оид ба ҳимоя ва ҷойгир намудани диссертатсия ва автореферат дар сомонаи Комиссияи Олии Аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат дода шавад.

3. Барои ҷопи автореферат ба ҳуқуқи дастнавис иҷозат дода шавад.

Раиси комиссияи таҳқиқ:
доктори илми филология, профессор,
узви шурои диссертатсионӣ

Гаффорова У.А.

Аъзои комиссияи таҳқиқ:
доктори илми филология, профессор,
узви шурои диссертатсионӣ

Файзуллоев Н.

доктори илми филология,
узви шурои диссертатсионӣ

Насриддинов Ф.А.

«12.12.2022»